

Lenin időszerűsége

Kerekasztal-beszélgetés

Helyszín és időpont: ELTE BTK Ruszisztikai Központ, 2015. május 7.

Résztevők: Artnér Annamária közgazdász, Kiss Viktor filozófus,

Krausz Tamás történész, Melegh Attila szociológus és

Szigeti Péter jogfilozófus

Moderátor: Szergej Filippov történész

SZERGEJ FILIPPOV

Tisztelt Kollégák!

Vlagyimir Iljics Lenin politikai és elméleti hagyatékának történeti-tudományos feldolgozása sok évtizeden keresztül gyakorlatilag nem volt lehetséges, a szovjet levéltárak az ismert módon és okokból „titkaikat” szigorúan őrizték. Napjainkban másfajta helyzet gátolja a tudományos recepciót. A Szovjetunió összeomlása után Lenin alakja – szintén ismert okok következtében – fokozatosan marginalizálódott, kiesett a társadalomtudományok főáramának érdeklődéséből. Mostani Lenin-vitánk apropóját egy olyan örömteli esemény adja, amely mintha cáfolná a „marginalizálódás” tényét. Kollégánk, Krausz Tamás egyetemi tanár 2008-ban kiadott Lenin-könyve* a 2011-es orosz kiadás után ez év tavaszán megjelent az Amerikai Egyesült Államokban** angolul, és komolyan szó van török nyelvű kiadásáról is. Az orosz kiadást*** én fordítottam, az angolt pedig az itt vendégként jelen lévő Bethlenfalvy Bálint. Azóta az amerikai kiadás már vagy tucatnyi recenziót inspirált, jelezve, hogy a mainstreamből kikerült Lenin a baloldali történészek,

* Krausz Tamás: *Lenin – Társadalomelméleti rekonstrukció*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

** Tamás Krausz: *Reconstructing Lenin: An Intellectual Biography* (Translated by Bálint Bethlenfalvy with Mária Fenyő.) Monthly Review Press, New York, 2015.

*** Тамаш Краус. *Ленин. Социально-теоретическая реконструкция*. (Пер. с венгерского С. Филиппова.) Москва, Наука, 2011.

társadalomtudósok körében nem veszítette el „tekintélyét”. Ezek a kritikák komoly, nem csak baloldali szakmai és elméleti folyóiratokban jelentek meg, főképpen az USA-ban, Ausztráliában és Nagy-Britanniában. Az elismerő kritikák egyúttal jelzik, hogy Kelet-Európában, közelebbről Magyarországon is született érdemi, nemzetközileg is érdeklődést keltő kutatás ebben a problémakörben. Intézetünk ezért is gondolta, hogy a témakörben járatos, ismert magyar értelmiségi szakembereket meghív egy tudományos eszmeeszerére, azzal a céllal, hogy Krausz Tamás könyve kapcsán felmérjék Lenin hagyatékának jelentőségét különböző – történeti, politológiai, közgazdasági, filozófiai – szempontokból. Az ma már természetes, hogy politikai értelemben is különböző beállítódású kollégákat kértünk fel, akiket azonban egyesít az a meggyőződés, hogy Lenint a XX. század igen jelentős politikai és elméleti alakjaként ábrázolják.

ARTNER ANNAMÁRIA

Krausz Tamás könyvében átfogó képet fest az első győztes szocialista forradalom elméleti-gyakorlati problémáiról, e forradalom vezető alakjának munkásságán keresztül. Azóta közel egy évszázad telt el, a szocialista kísérlet megbukott, sok minden megváltozott, de a kapitalizmus meghaladásának imperatívusza élőbb, mint valaha. A könyv kapcsán örvendetes alkalom nyílik arra, hogy a történelmi tapasztalatok alapján újra megvitassuk a kapitalizmust meghaladó társadalomba való átmenet feltételeit és problémáit.

A centrumban vagy a félperiférián?

Marx szerint, a *kapitalizmus meghaladásának feltétele* a legfejlettebb országok (a „centrum”) forradalma, amely az egész világra kiterjed. A történelem azonban a félperiférián (Oroszországban) hozta el a proletárforradalmat, amit Lenin a „leggyengébb láncszem” elméletével magyarázott. Eszerint tehát Marxnak nem volt igaza.

A félperifériának ez a forradalma azonban nem vált világméretűvé, s az új társadalom építésének kísérlete megbukott. Ez arra utal, hogy Marxnak mégiscsak igaza volt. A „leggyengébb láncszem” elmélete a korán jött forradalom magyarázatának elegendő, de a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet helyének és mikéntjének meghatározásaként nem. Legalábbis nem a további feltételek megnevezése nélkül.

Ugyanakkor e történelmi kísérlet az érintett félperifériákon gazdasági és szociális fejlődést, az 1970-es évekig a kapitalista centrumhoz képest bizonyos felzárkózást eredményezett. A szocializmus felé mutató

társadalmi kísérlet „pusztán” a *félperiféria modernizációs stratégiája/ periódusa* maradt. Kérdés, miért? Szükségszerű volt-e a félperiférián kiobbant proletárforradalom bukása? Miért nem tudott a kapitalizmusnál kedvezőbb alternatívát kínálni a centrum és az egész világ munkásosztályának? Egymás mellett élve legyőzheti-e a kialakulóban lévő szocializmus a fejlett kapitalizmust?

A történelmi tények azt mutatják, hogy mindaddig, amíg a szocializmus felé igyekvő *átmenet* sikerrel harcolt a kapitalizmus ellen – sikerrel harcolt *kívül*, s ehhez az kellett, hogy sikerrel harcoljon *belül* is – a szocialista alternatíva világszerte vonzó maradt a tömegek számára. Különösen így volt ez a II. világháborúban aratott győzelem éveit követően. Amint azonban a szocialista átmenet beszüntette a harcot a kapitalizmus ellen, s a kapitalizmus „törvényei” szerinti (fogyasztási, fegyverkezési) *versenybe* kezdett vele, lassú halálra ítéltetett. Főként, hogy a kapitalizmus az 1970-es évek „csomópontválsága” után a tőkeáramlás teljes liberalizálásával globalizációs szakaszába lépett. Ennek eredményeként korunk globális kapitalizmusában a periféria minden korábbinál inkább függ a centrumtól, a centrum pedig a perifériákról bevonható jövedelmektől.

A „versenyző szocializmus” kérdése feltehető úgy is, túl lehet-e szárnyalni a kapitalizmus (centrumának) termelékenységi és „jóléti” teljesítményét, amíg a kapitalizmus terjeszkedni tud, és van modernizációs hatása a glóbuszon? A globális kapitalizmusban a perifériák integrálása nemcsak a centrum által elsajátított értéket növeli, de modernizálja a perifériák termelőerőit is. Másod- és harmadvonali technológiákkal, felemásan és alárendelten, de modernizálja. Teszi ezt a bérmunkarendszer (ami a tőke oldaláról nézve profittermelés, társadalmi szinten feleslegtermelés) kiterjesztésével, az elmaradott régiók prekapitalista formáinak eltüntetésével. Ezeket a prekapitalista formákat részben fenn is tartja ugyan, de a bérmunkarendszer függvényévé, kiegészítőjévé és tartalékává teszi őket. A bérmunkarendszerbe még be nem vont gazdaságoknak továbbfejlődésükhöz szükségük van a kapitalizmusra, de úgy is mondhatjuk, hogy akár akarják, akár nem, ennek a fejlettebb termelőmódnak – a kapitalizmusnak – a terjeszkedése halálra ítéli, de jó esetben is karanténba zárja őket. A fejletlenségből a fejlettségbe tehát a kapitalizmuson keresztül vezet az út. Fejlődési fokozatokat nem lehet kihagyni, legfeljebb felgyorsítani (vö. 1921–1929, új gazdaságpolitika – NEP – a Szovjetunióban, 1968-as új gazdasági mechanizmus Magyarországon, korunk Kínája, vagy akár a munkás–paraszt érdekeket is felvállaló 1793–94-es jakobinus diktatúra bukása).

Az elmaradottabb gazdaságoknak a (globális) bérmunkarendszerbe (a profittermelésbe) integrálása táplálja a centrum termelőalapjainak fejlődését, és ezért a folyamat eredményei elsősorban a centrum, és az azzal azonosított kapitalizmus eredményeinek tűnnek fel. Minden

elmaradott ország igyekszik becsalogatni a külföldi vállalatokat, és a centruméhoz hasonítani intézményeit. Ezt az igyekezetet a centrum irigylet eredményei ösztönzik, és a centrum által meghatározott nemzetközi intézmények és szabályok kényszerítik ki.

A bérmunkarendszer kiterjesztése a prekapitalista formákból kiemelt és bérmunkássá tett emberek számára jövedelemnövekedést eredményez. Ez magyarázza, hogy Kína az elmúlt évtizedekben százmilliókat emelt ki a szegénységből. A feleslegtermelés a globális centrumban és a globális bérmunkarendszerbe vont perifériák belső centrumaiban olyan látványos fogyasztási (és kedvező foglalkoztatási) mintákat állít elő, amelyek ugyan nagymértékben feleslegesek és környezetileg, gazdaságilag, erkölcsileg rombolók, s mint ilyenek, a teljes társadalmi újratermelési folyamaton mérve gazdaságtalanok is, ám erős demonstrációs és individualizációs hatással bírnak szerte a világon.

A feleslegtermelésnek ez a módja feltételezi a *felesleget termelők* (vagyis a bérmunkások) kondicionálását arra, hogy ez így jó. Ez a kondicionálás közvetlen és közvetett, ösztönző és elrettentő eszközökkel történik a reklám, a média, az oktatás, a jog, a hitelezés és az erőszak-szervezetek segítségével. Továbbá a kondicionálást segíti – mint azt John K. Galbraith 1992-es könyvében leírta – a centrum középosztályát jellemző „megelégedettség”, amely a kielégítő fogyasztási színvonalon túl az alsóbb osztályoknak (köztük migránsoknak) jutó nehéz és monoton fizikai munkáktól való rettegésből táplálkozik.

Semmilyen uralkodó osztály nem adja fel önként állásait, így a globálisan szervezett kapitalizmus urai sem. Innen ered a fegyverkezés, illetve a fegyverkezési verseny, amit hosszabb távon csak a leggazdagabb, a perifériákról értéket bevonni képes centrumországok bírnak. A perifériákon a hadiipar fejlesztése a belső gazdasági-társadalmi fejlődés elől vonja el a forrásokat. Ez az út még a globális kapitalizmus keretén belüli felzárkózást célzó országok számára sem járható, a szocialista alternatíva számára pedig öngyilkosság.

A kapitalizmus és a szocializmus felé haladó átmeneti társadalom fogyasztási és fegyverkezési versenyének e fenti problematikájából ered a vita akörül, hogy belső vagy külső okok vezettek-e a szocialista kísérlet bukásához. A fentiekből látszik, hogy a kérdés ily módon történő felvetése nem jó: a belső és külső okok összefüggnek, és a szocialista fordulat születésének helyét (félperiféria vagy centrum) és kiterjedését (lokális vagy globális) érintik.

A szocialista fordulat lehetősége a félperiférián született meg és arra korlátozódott, s ez meghatározta politikai intézményrendszerét. Itt meg kell ismételnünk a rendszer addig volt életképes, amíg sikerrel harcolt a kapitalizmusba való visszacsúszás ellen kívül-belül, s nem kívánt a kapitalizmussal versenyezni. Ezt az időszakot a diktatúra jellemezte, amely még enyhébb formájában is a szabad piaci gazdálkodáshoz tartozó polgári demokratikus szabályok korlátozását jelentette.

Miközben az újfajta, népi demokratikus intézmények kiépítése és kiterjesztése a szocialista cél szempontjából elengedhetetlen lett volna, az önvédelem (intervenció, polgárháború, világháború), a felzárkózás és a társadalmi fordulat együttes feladata, tovább súlyosbítva a kapitalizmussal folytatott versennyel, erre nem, illetve csak korlátozott mértékben nyújtott lehetőséget.

A társadalmi fejlődés politikai feltételei

A társadalmi-gazdasági modernizációnak és a társadalmi formációk közötti váltásnak meghatározott politikai feltételei vannak, amelyek az átmenet vezetését és a gazdasági feltételek megteremtését biztosítják.

Az első ilyen politikai feltétel a *diktatórikus uralomgyakorlás*. A történelmi tapasztalatok (lásd pl. abszolút monarchiák, felzárkózó „Kis Tigrisek”) és a logika egyaránt azt üzenik, hogy a régít újjal felváltani, e régihez fűződő érdekek és szokások ellenállását leküzdeni, csak diktatórikus eszközökkel lehet. A társadalomfordító, új elite épülő társadalmat célzó kísérletekre mindez még inkább igaz (vö. a kapitalizmus születése Angliában Cromwellel, Franciaországban a jakobinusokkal). A piac hierarchikus rendjével szembeni fejlődés, a globális kapitalista hierarchiában való „feljebb lépés” a spontán, ösztönös piaci törvények megerősökölését igényli (lásd pl. az állami irányítás megerősökölését a délkelet-ázsiai felzárkózó országokban). Az ennél még jelentősebb feladat végrehajtása, magának a *hierarchiának a felszámolása* (átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba), végképp nem megy diktatúra nélkül. Ez a diktatúra azonban specifikus jellemzőkkel bír, amire mindjárt visszatérünk.

A modernizáció második politikai feltétele az *erőforrásszerzés*, ami vagy *külső segítséget*, vagy *megfosztást* (tulajdon-kisajátítást) feltételez. Az előbbire példa a II. világháború utáni évtizedekből a Marshall-segély, Németország adósságainak elengedése, a Dél-Koreának vagy Chilének nyújtott amerikai segítség, az utóbbira pedig a bekerítések vagy a születési előjogok eltörlése. A kapitalizmuson túlmutató, szocialista irányú társadalmi fejlődés a félperiférián, amelynek még a modernizáció feladatával is meg kell küzdenie, úgyszintén igényli a külső segítséget. Ezt részben megadhatja, de nem pótolja a hasonlóan fejlett országok összefogása. A fejlett államoktól a szocialista átalakítás csak akkor remélhet segítséget, ha ezek a fejlett államok maguk is a szocialista építés útjára lépnek (emlékezzünk a nyugati technológiák szocialista országoknak történő értékesítését 1947-től tiltó COCOM-listára). Külső segítség híján marad a belső erőforrások maximális kiaknázása, ami a kapitalista feleslegtermelési módszerekhez (az árutermeléshez és profittermeléshez) való visszatérést igényli és eredményezi. A szocialista átmenet sikerét ez csak akkor nem veszélyezteti, ha elméletileg helyes, tudatos és irányított keretek között zajlik.

A különböző időkben és helyzetekben alkalmazott „diktatúrák” bizonyos formai azonosságai tartalmi különbséget rejtenek a diktatúra *osztálytartalma* szerint. Az osztálytartalom különbözősége a formai azonosságokat is részlegessé teszi. A közelebről meg nem határozott „diktatúra” elleni értelmiségi ódzkodás a diktatúrát – a profittermelés diktatúráját – gazdaságon kívüli kényszerek helyett gazdasági kényszerekkel gyakorló piachoz tartozó liberális, individualizáló jogrend iránti „kondicionált” elfogultságból ered, amelyet a tudatformáló eszközök (média, oktatás) a kapitalizmus legitimációjának érdekében szulkyolnak a tömegekbe.

Mindebből az következik, hogy az elméleti tisztánlátást nélkülöző moralizálgatás a közelebről meg nem határozott diktatúrával és demokráciával kapcsolatban végső soron konzervatív, haladásellenes. Az elméleti tévedésnek gyakorlati következményei vannak, s voltak a történelemben is.

Az *osztálytársadalmak közötti* átmenetben a diktatúra funkciója más és jóval egyszerűbb, mint az osztálytársadalomból az osztály nélküli társadalomba (a szocializmusba) való átmenet esetében. Az osztálytársadalmak közötti váltáskor a diktatúra az elitek közötti, a járadékszerzési lehetőségek megkaparintásáért folyó harc, no meg a forradalmi hevületben a gazdagságból magának is részt követelő nép elnyomásának eszköze. Az új osztálytársadalom is az alul lévő osztályok elnyomására épül. A diktatúra nem tűnik el, csak formát vált. Az ilyen diktatúra tehát egynemű. Az *osztály nélküli társadalom megteremtésére irányuló törekvés* során viszont a diktatúrának *kettős jellege* van: el kell nyomni az *elnyomókat* és magát az *elnyomást* is. Az elnyomás megszüntetése az elnyomás eszközének a megszüntetését is jelenti, tehát az osztály nélküli társadalom felé való átmenetben a diktatúrának *önmagá megszüntetésére* is törekednie kell. Ezért nagyobb erővel kell rendelkeznie, és nagyrészt más módszereket kell alkalmaznia, mint az osztálytársadalmak közti átmenetben.

Minden forradalmi változás hosszú folyamat. Az osztály nélküli társadalom megteremtésére irányuló első forradalmi lépések lavinát indítanak el. Egyfelől a változás lavináját, másfelől, a változás mértékében a régi rend haszonélvezői részéről tanúsított ellenállás növekedésének lavináját. Éppen ezért a politikai forradalom aktusa után nem a megnyugvás, hanem a harc fokozódása következik, bár kevésbé egyértelmű formákban és más módokon. Ez a harc túlnyomórészt nem nyílt: a revansisták, a köpönyegforgatók, a tudatlanok, az ösztönösek, a türelmetlenek és a megszokás rabjainak tevékenysége jelöli ki feladatát és módszereit.

E helyzetben a szocializmus építését kezdeményező és – jó esetben egyre inkább a néppel együtt – vezető társadalmi erők saját belső (immanens) ellenségei a következők. Mindenekelőtt a *türelmetlenség* (vö. Lenin: „*Baloldaliság*” – a *kommunizmus gyermekbetegsége*), s ezzel

együtt a *moralizálás* és a *dicsőségvágy* (Lenin szerint a forradalmár legnagyobb ellensége a gőg). Ezekből következik a *pragmatizmus hiánya*, a *machiavellizmus* (mint gyakorlati elv) *kényeskedő elutasítása*. Innét tovább „a” demokrácia, pontosabban a *polgári* (individualista) *demokrácia istenízése*: a „mindenki igaza” és különbözősége elismerésének leple alatt az *elkülönültség újjáélesztése*, erősítése. Ezek a hibák a „kapitalizmus minden szennyét magán hordó” (Marx) és a *bellum omnium contra omnes* világában szocializálódott *nép idealizálásából* (anarchizmus) erednek. Ez pedig magának a feladatnak – ti. a nép felszabadítása mibenlétének – a félreértése. Ugyanis az osztály nélküli társadalomba való átmenet, vagyis a nép „felszabadítása” minden elnyomás alól – szemben az osztálytársadalmak közötti átmenettel – nem pusztán jogi aktus. A jogi aktus – a kisajátítók kisajátítása – legfeljebb az elégséges, de nem a szükséges feltétel. A nép felszabadítása egyszerre jelenti a nép *gyakorlatának és tudatának* (egymástól nem elválasztható) felszabadítását.

A fejlett kapitalizmus mint a fizikai munka megszüntetésének feltétele

A nép gyakorlata és tudata egyidejű felszabadításának feltétele a *szellemi és fizikai munka szétválásának, vagyis magának a munkamegosztásnak a megszüntetése*. A szellemi és fizikai munka elválása – a munkamegosztás – történelmi termék. E szétválásból adódik, hogy az osztály nélküli társadalomba való átmenetet szükségszerűen egy „élcsapat” vezeti – ha minden jól alakul, akkor csak eleinte. A forradalmi változásban az élcsapatnak is fel kell oldódnia, el kell tűnnie, a társadalom minden tagjának „élcsapattá” válása folyamatában. A forradalmat eleinte vezető élcsapat borotvaélen táncol: könnyen új elitté válik, illetve ilyet termel maga köré, ha nem eléggé „él”-csapat, vagyis elméletileg nem eléggé felkészült és elkötelezett ahhoz, hogy önmagát katalizátorként használja a nép egészének „élcsapattá” változtatásához, a szellemi és fizikai munka közti különbség megszüntetéséhez, s így önmaga „élcsapat”-jellegének megszüntetéséhez. E cél érdekében minden nap *bővítve* kell újratermelnie önmagát.

Az osztálytársadalmat és a munkamegosztást tehát csak együtt lehet megszüntetni. Ha az átmenetben a szellemi és fizikai munka közti különbség nem napról napra csökken, „visszaáll a régi szemét”. A fizikai és szellemi munka elválásának megszüntetése csak egyetlen módon mehet végbe: a fizikai munka megszüntetésével. Ez pedig csak *fejlett termelőerők* birtokában lehetséges. E fejlett termelőerők *anyag* bázisát viszont a *kapitalizmus* tudja létrehozni. Ma már ezek a termelőerők rendelkezésre állnak – a centrumországok birtokában és ellenőrzése alatt. A szocializmus felé mutató átmenetet választó félperifériának le kell

vágna magáról a centrum értékelszívását biztosító szálakat (bankok, transznacionális vállalatok), de ezzel elvágja a fejlett (legalább másod- és harmadvonalú) technológiák megszerzésének lehetőségét is. Ezért nincs más lehetősége, mint hogy maga is létrehozza e technológiákat és az alkalmazásukhoz szükséges tudást, amelyek kifejlesztésére a kapitalizmus képes – tehát alkalmazni kell a kapitalizmust.

A kapitalizmust meghaladó, az általános emberi emancipációt elhozó társadalom tehát csak a *fejlett kapitalizmusra* épülhet. Vagy úgy, hogy az új társadalomba vezető átmenet a fejlett országokban indul útfőrára, vagy úgy, hogy a másutt kirobbanó forradalmat a centrum is követi. Ha nem ez történik, ha a „leggyengébb láncszem” elve alapján a félperiférián indul meg a forradalmi átalakulás, akkor a félperiféria első teendője a kapitalista modernizáció végig vitele a fizikai munkát megszüntető termelőerők mihamarabbi kifejlesztése, vagyis a fejlett kapitalizmus megteremtése céljából. Ez azt is jelenti, hogy *Marxnak igaza volt: a szocializmus csak a legfejlettebb országok tetteként jöhet létre.*

A fizikai munkát megszüntető termelőerők megteremtésével a forradalmi útra lépő félperiféria még nem tudja bizonyítani a szocializmus felsőbbrendűségét a kapitalizmus felett. A technikai feltételek birtokában valóban meg is kell szüntetnie a fizikai munkát, vagyis a technológiát a társadalmi szükségletek kielégítésének kell alárendelje. Ez az egyetlen lehetőség, hogy a centrum „munkásarisztokráciája” számára is vonzóvá váljon.

A fizikai munka megszüntetését célzó folyamatban az elméleti tisztánlátásra épülő taktikai kompromisszumkészség és a stratégiai meg nem alkuvás jelenthet fogózkodót – amire a maga korában Lenin is törekedett.

MELEGH ATTILA

Bevallom őszintén: kevés könyvet olvastam az utóbbi időben nagyobb érdeklődéssel. E mű mindnyájunk számára felszabadító. Azért nagyon fontos, mert rehabilitálja Lenint mint gondolkodót, sőt, még egy kicsit tovább mennék: mint hivatásos forradalmárt, és társadalomtudóst is. Ezt én nagyon fontosnak tartom, mert Lenin általában csak politikai értékelést kap. Tehát vagy történészek írnak „viselt dolgairól”, vagy valamilyen ideológiai vita bontakozik ki körülötte, de mint társadalomtudós nem kerül a fókuszba. Miközben a könyv jól bemutatja, hogy Lenint tanítani kell, s nem egy, hanem több szempontból is. Krausz Tamás munkája felvillantja azt is, hogy melyek azok a pontok, ahol újra kell gondolni mindazt, amit Lenin leírt. Mik az alapkérdések? Mi az, ami társadalomtudományi szempontból hallatlan izgalmas, és milyen más problémák irányába találunk szálakat? Én négy ilyen területet látok.

Az egyik az *agrárkérdés* – történeti szempontból ezzel kell kezdeni. Ugyanis Lenin idejében zajlott le egy olyan átalakulás, amely azóta befejeződött, tehát a történetnek mára már vége van. Ez a probléma az *agrár-* (nem a vidéki!) *társadalmak felszámolódása*, piacosodása. Egészen a huszadik század közepéig nagyon sokan nem adtak Leninnek igazat. Pedig egy szempontból igaza volt, mégpedig hogy a parasztság olyan átmeneti forma, amely meg fog szűnni. Még a '70-es években is lehetett olyan paraszttanulmányokat olvasni, amelyek ezen társadalmi formák fennmaradását kívánták igazolni, ma viszont már világosan látjuk, hogy ezek mostanra szinte teljes egészében megszűntek, illetve a fennmaradt zárványok is fokozatosan felszámolódnak. Még Afrikában is, és ezt pontosan látni fogjuk, hiszen elég lesz majd tudni, hogy a termékenység ott is zuhanni kezd. A paraszti világból ki fognak kerülni a nők, iskolázni fogják őket, és onnan már nem lesz visszaút. Talán ez a válság is közrejátszik a vándorlás felerősödésében. Vagyis a parasztság, amely Lenin korában a legdominánsabb, a legfontosabb társadalmi csoport volt a világon, mára a megszűnés végső állapotában van.

A következő kérdés, ami miatt ezt a könyvet kötelező elolvasni, nem is az *egyenlőtlen fejlődés* tétele önmagában – ezzel nagyjából mindenki tisztában van és volt (Troickij, Luxemburg marxista oldalról, de a mások is). Hanem azt kell látni, ami ebből következett, hiszen ezt nem gondoljuk át alaposan. Azt hiszem, hogy Artner Annamária a külső és belső okok felemlegetése kapcsán szintén erről beszélt. No de én nem tudtam, hogy Lenin olyan szintig látta a helyzetet, mint azt Krausz könyvéből kiderül. Mégpedig a következőképpen: ha a kapitalizmus és azon belül az egyes államok hierarchikusan fejlődnek, akkor minden egyes társadalmi viszonyoknak lesz *belső* és *külső* aspektusa, hiszen a társadalmi hierarchiák és viszonyok legalább kétféleképpen szerveződnek, együtt alkotnak dinamikát. Ez nem könnyű probléma, és talán nehezebb bizonyos szempontból, mint a Rubik-kocka. Például az egyes társadalmakon belül van *osztályharc*, s létezik *tulajdoni kérdés*. Ugyanez azonban megismétlődik és újra szerveződik globálisan szinten is. Tehát állandó külső és belső osztályharc zajlik. Még ez is egyszerű kérdés lenne, ha csak azt mondanánk, hogy az egyenlőtlenségek többdimenziósak. Létezik azonban egy nagyon fontos probléma, ami Leninnél az egyik kulcskérdés volt. Mégpedig az, hogy miként illeszkedik e folyamat- és viszonyrendszerbe az *állam* és a *nacionalizmus*. Az állam, ugye, többféle szerepet töltött és tölt be ebben a történetben. Egyrészt szervezheti a világkapitalizmust (tehát szemben mindazokkal, aki ma is azt mondják, hogy az állam a globalizáció áldozata, úgy kell fogalmazni, hogy ellenkezőleg: annak a szervezője). Ezzel Lenin tökéletesen tisztában van, ám még tovább ment. Az államhoz ugyanis hozzákötődött még egy dolog, ami az egészet még nehezebbé tette, az pedig, ugye, a nacionalizmus kérdése volt. Ha globális hierarchiából indulunk ki, akkor a nacionalizmusnál Janus-arcúbb jelenség nagyon

kevés van a világkapitalizmusban. És ezt nem szabad elfelejteni. Elemzési szempontból hallatlan nehéz probléma, hiszen pl. az állam nacionalista alapon védekezhet a globális egyenlőtlenségekkel szemben, fellázadhat ellene (antikolonialista küzdelmek), de közben újra is termelheti és szervezheti azokat a kapitalista viszonyokat, amelyek a külső és belső hierarchiákat kitermelik. Sőt, nemcsak a hierarchiát termelik újra, hanem az egyenlőtlen térben az egyes csoportok, államok még versengenek is egymással a hatalomért és az erőforrásokért, és időről időre, területről területre így válik pokollá a globális koloniális kapitalizmus. Lenin és néhány kortársa (pl. Buharin) ezt már elég élesen látta. Krausz joggal idézi például a kritikai meglátásokat az európai föderalizmussal kapcsolatban, még mielőtt az létrejött volna. Érdemes ezeket újra gondolni például a blokkos imperializmus buharini gondolatai alapján, mondjuk Ukrajna szétesését látva.

A következő szempont, amellyel kapcsolatban Lenint érdemes újragondolni, ez a *munkáshatalom hiányának* és a *terrornak* a kérdése, ami Lenint is erősen aggasztotta. Nevezhetjük a kisiklás problémájának is, azaz hogy munkáshatalom helyett egy bürokratikus állam jött létre, amely terrorban fuldoklott. E területen kulcskérdés, hogy a politikai terrort összekapcsoljuk a globális történelem alakulásával, és ne csak lokális keretekben értelmezzük. A huszadik század a tömeges politikai terror évszázada volt. Lenin ezt már elkezdte pedzegetni, de nem tudta igazán végigvinni. Részben tőle függetlenül, ma már kimondhatjuk, hogy a huszadik században szinte mindegyik állam többször és szisztematikusan irtotta népességét, hiszen elég egymás után tenni a gyarmati erőszakot a koncentrációs táborokkal az ötvenes évekig bezárólag, a kommunista erőszakot a hatvanas évekig (mely akkor jobbra lezárult), és a náci-jobboldali erőszakot a negyvenes évekig. Bizonyos szempontból egészen a hetvenes évekig is, ha a sorba bevesszük Spanyolországot és a latin-amerikai diktatúrákat is. Ezt végig kell gondolni, mert a globális történelmi összefüggés hiánya nyújt mind a mai napig extra morális erőt a Nyugatnak, amely napjainkban is büntetlenül tud bárhol bombázni, ahogyan ezt az idemenekülők is tudják.

A következő kérdés, hogy az osztályharc szempontjából hogyan viszonyulunk a *migráció* kérdéséhez. Ezt Lenin is felvetette már – és tisztában volt vele. A kérdés most, azt hiszem, még aktuálisabb. A nyugati munkásosztály nemcsak többszörösen privilegizált – ezt nagyon szépen leírja Krausz is –, de itt már többről van szó. Az a féltő, hogy a nyugati (benne a magyar) munkásosztály például olyan mértékig lesz migránsellenes, hogy ezek a csoportok az elnyomás aktív faktorává válhatnak, ami azt jelenti, hogy a valós globális társadalmi emancipáció eddig is elképesztően kicsi lehetőségei még tovább szűkülnek. Ez egészen addig fog tartani, amíg a megfelelő csoportok globális szinten nem ismerik fel, hogy ők nem egymás ellenségei, hanem azok ellen a

viszonyok ellen küzdenek, amelyek a magán és partikuláris harcban érdekelték, s azokat fenntartják. Ennek felismeréséhez pedig Lenint és Krausz könyvét is olvasni kell.

KISS VIKTOR

Nagyon köszönöm a meghívást. Mindig öröm, ha egy elméleti könyvről beszélhet az ember, most azonban azért is különösen örültem a felkérésnek, mert a *Lenin – társadalomelméleti rekonstrukciónak* van két olyan teoretikus szintje, ami véleményem szerint éppen a legfontosabb kérdésekhez visz közel bennünket. Van ugyanis a műben egy polemikus dimenzió, amely az egész marxizmus megítélését érinti. A könyv tulajdonképpen arra „használja” Lenint, hogy Marxot és a marxizmust megvédje azoktól, akik a mai jobboldal részéről vonalat akarnak húzni Lenin, Marx és Sztálin közé; azoktól továbbá, akik Marxot vagy Lenint valamiféle szuperhősnek – „pétervári Rambónak” – akarják beállítani. Végezetül pedig védje azokkal szemben is, akik Marxot és az egész marxizmust *filozófiává* szeretnék beszűkíteni, azt állítva, hogy a marxizmus csakis az akadémiai filozófiai diszciplína részeként kezelendő, s akik szerint Marx ma már semmilyen más értelemben nem érdekes, és soha nem is volt érdekes – mindenki félreértette, aki azt gondolta, hogy Marx több, mint az egyik láncszem a szellemtörténetben. De Krausz Tamás Lenin-könyvének van egy másik elméleti vonulata is, s végül úgy döntöttem, hogy erről kellene részletesebben beszélni. E műnek ugyanis sajátos elméleti pozíciója van. Ez az elméleti pozíció persze nem új abban az értelemben, hogy akik ismerik Krausz Tamás sok évtizedes munkásságát, az egész szellemi kör, amelyhez tartozik, szellemi alapállását, azok egyet fognak velem érteni abban, hogy ez a könyv egyfajta *magnum opusként* értelmezhető.

Lenin e szerint a nézőpont szerint egy *baloldali, marxista megújulás* lehetséges *médiума*, amin keresztül iránymutatást vagy legalább kiindulópontot és inspirációt kaphatunk három dologhoz. Egyrésztől a szocializmus alternatív modelljeihez – azaz hogy tulajdonképpen Lenin munkásságából kiolvasható a szocializmus egy *másfajta* modellje, vagy legalábbis inspiráció meríthető hozzá – szemben az államszocializmussal. Lenin másrészt médium ahhoz, hogy a mai korszak kapitalizmusára vonatkozó neomarxista elméleteinek előzményeit lássuk benne – utalva a könyvben nem egyszer előkerülő *világrendszerek-elméletre*. Végül Lenin médium a baloldali politikai cselekvés újraalakozása számára is: a szerző szerint, a lenini dialektika – az elmélet és gyakorlat dialektikája, a stratégia és taktika dialektikája, s folytathatnám – ma is alkalmas eszköz arra, hogy egy radikális baloldali forradalmi politikát alapozzanak meg vele. Természetesen most lehetetlen volna a sok felvetett kérdésre reagálni. Ezért engedjék meg, hogy csak egyetlen

kérdéssel foglalkozzak. Azzal, ami szerintem bizonyos értelemben a szöveg legelevenebb és leginspiratívabb elemzése a radikális baloldal közös útkeresése szempontjából.

Engem legjobban az a rész lepett meg a könyvben, amikor a *Mi a teendő* című Lenin pamflet kapcsán azt a felvezetést találjuk, hogy aki ma olvassa ezt a művet, milyen mérhetetlenül csalódottan fogja összecsukni néhány oldal után. Hogy ez egy teljesen régies nyelven megírt, ma már ismeretlen és érdektelen emberek szövegeit vég nélkül citáló írás, amelyben terjedelmes, a kortárs társadalomtudomány számára átírhatatlan téziseket tartalmazó betűtengert kapunk, s ami a mai olvasó számára mintha csak éppen arra a kérdésre nem válaszolna, hogy *mi a teendő*... Krausz Tamás azt a kérdést teszi fel, hogy *miért van ez így*, és a válasza az, hogy azért mert a *Mi a teendő* egy adott kontextusban, adott történeti szereposztásban íródott vitairat, és nyilvánvaló, hogy azért nem találunk ma válaszokat benne, mert, ugye, ez a kontextus elmúlt. Ez a magyarázat azonban, véleményem szerint, csak az egyik oldalról helyes. Nem számol azzal, hogy a *Mi a teendő* az elmúlt évszázadban mégiscsak az a könyv volt, ami Lenint *központi médiummá* tette a baloldali generációk számára. Ennek a műnek az általános interpretációja szerint ugyanis Lenin ebben az *élcsapat*-elvű párt alapjait fektette le. Valójában – ahogyan Mario Tronti fogalmaz – Lenin e tekintetben a marxista „mozgalmárság” médiuma volt, a munkásosztálytól a munkásmozgalomig és munkáshatalomig vezető rögsz úr egyik első végigjárója. Ez persze már elég ok a figyelemre, de nem magyarázza meg, hogy ez az avított szöveg miért lehetett annyira vonzó és inspiráló olyan sokáig? Véleményem szerint azért, mert ha jobban megnézzük, a *Mi a teendő* pártkoncepciójában nem az volt az új, eredeti gondolat, hogy megalapozta az osztálytudat-koncepciót és bevezette az élcsapatelvet. Van egy sokkal érdekesebb dolog, mégpedig az az explicit tézis, hogy az orosz viszonyok között a politikai térképet kétszereplősről *háromszereplősre* kell bővíteni. Magyarán, hogy míg a marxizmusban eredetileg a két főszereplő a munkásosztály és a burzsoázia volt, az orosz viszonyok között ezt ki kell egészíteni egy harmadik szereplővel, s ez nem más, mint a *marxisták pártja*, vagyis a marxizmus mint autonóm politikai cselekvő: Lenin arra a következtetésre jut, hogy az osztályharcban szükség van egy új aktorra, a *marxistákra*. Az ő értelmezésében Marx maga is erre a következtetésre jut a Kommunista Kiáltványban: Marx mint a legelső marxista megalapítja a marxisták pártját, a *kommunista pártot*, amely részt vesz a proletárok és a burzsoák harcában.

Lenin, véleményem szerint, az önálló marxista szubjektum szükségességének kinyilvánításával vált a későbbi radikális baloldal egyik legfontosabb médiumává, mert ennek során hatni engedte a marxizmus kollektív tudattalanját, azt, ami összeköti 1848 Marxát, 1902 Leninjét és tulajdonképpen az 1970-es, 80-as évekig, a végső összeomlásig

minden klasszikus és neomarxista kísérletet. Ez a tudattalan nem más, mint a „történelmi materializmus”, a „formációelmélet”, az „osztályharc transzhistorikus tételezése” mögül újra meg újra előtörő *történelemkép*. Ez a „másik” történelemkép nem lineáris, hanem alternatív, tehát nem dialektikus materialista, hanem *par excellence politikai*. Leninnél mindenkinél markánsabban jelenik meg az a séma, amit *premodern/modern dinamikának* nevezhetnénk. Eszerint Lenin és Marx egybehangzóan gondolja azt, hogy a premodern társadalmak („minden eddigi társadalom”) osztályelnyomásra épültek. Az osztály volt a társadalom gazdasági szervező elve vagy alapja.

Nemcsak azt gondolják azonban, hogy ennek részeként jön létre a modern korszak, hanem úgy látják, hogy a modern korszak egyre inkább a kapitalizmussal válik azonossá. Tehát ez egyrészt a kapitalizmussal azonos modern korszak feltételezése – egy olyan korszaké, ami mind működésében, mind lehetőségeiben gyökeresen különbözik a korábbiaktól –, másrészt pedig annak rögzítése, hogy ez a modern korszak is osztályalapon jön létre a kapitalizmus képében. Marxnak az volt a feltételezése, hogy a modern korszakot nem lehet osztályalapon működtetni és fenntartani. Tehát a modern korszak osztályalapon meg fog bukni: a pauperizáció, a profitráta süllyedése, a technológiai fejlődés társadalmi-ökológiai következményei, a háborúk, az elidegenedés, a válságok, a kapitalizmus autoriter karaktere, a politika és az állam osztályjellege stb. előbb-utóbb elengedhetelenné teszik az alul lévők számára a forradalmat. A kapitalizmus képében jelentkező modern korszak nem tartható, s ezért alternatív modernítésra lesz szükség, alternatív modernítés fog létrejönni. Ez az alternatív modernítés lesz Leninnél a szocializmus, aki ugyanebben a sémában gondolta el az orosz eseményeket, azt állítva, hogy Oroszország e történelmi folyamatban szereplő. (Ezt az értelmezésemet nagy örömmre Krausz Tamás is megerősíti a könyvben.) A modernitást globálisan felváltó alternatív modernítés és a modernitás előestéjén egzisztáló orosz premodernitás szituációja között a kapcsolatot megteremtő marxista élcsapat gondolata talán már sokak számára ismerős. Azt gondolom, hogy a marxizmus kollektív tudattalanja tulajdonképpen az a kikezdhetetlen és megingathatatlan viszony a világhoz, miszerint amíg „modern” kapitalizmus van, addig a szocializmus kérdése történelmi értelemben aktuális, addig az „alternatív modernítés” szellemi és politikai mozgalmi számára eleve adott a tér. Ez az, ami a lelkek mélyén marxistává tesz, és ezt örökíti tovább a lenini *Mi a teendő* egészen a neoliberais globalizáció időszakig.

Véleményem szerint, innen érthető meg, hogy miért „veszett ki” a szellem Lenin *Mi a teendőjéből* a mai olvasó számára. Azért, mert az önálló marxista politikai aktor feltételezése és létrehozása mára már nem a megoldás, hanem sokkalta inkább a *probléma*... Valójában a hatvanas évek nyugati mozgalmainak bukása után a marxisták szá-

mára az osztály és a mozgalom elszakadása lett a központi probléma, mégpedig erős válságdiagnózissal párosulva – a mozgalom válsága és a kapitalizmus válsága kelt egymással birokra. A későmodernitás agóniája, a neoliberális korszak reakciós politikai offenzívája, az új radikalizmus kora, a világrendszer kálváriája, a permanens válságok visszatérésének tézise egyszerre kívánta bizonyítani a rendszer pusztulását, illetve megmagyarázni a baloldal kapitulációját és eltűnését. „Szocializmus, vagy barbárság”: a kapitalizmus nem tartható, az alternatív modernitás létrehozatala elengedhetetlen, csak momentán alig találni olyat, aki megcsinálhatja...

Nem szabad azonban kizárni egy másik teoretikus lehetőséget sem. Fredric Jameson azért központi jelentőségű gondolkodó számomra, mert ő fogalmazta meg az elsők között azt az elméleti lehetőséget, amittől éppen Lenin tart vissza oly erősen számtalan baloldali mozgalmárt. Hogy esetleg a kapitalizmus megtalálta azt a módot, ahogyan saját túlélését biztosíthatja. Ha a modern osztálytársadalom bukásra is van ítélve, mi történik akkor, ha a kapitalizmus „tüllép” saját modern korszakán és *posztmodern tőkés korszakká* változik? Anélkül, hogy belemennék részletesen a „posztmodern kapitalizmus” elméleteibe, a modern osztálytársadalom perspektívájából nézve ez a fordulat három irányba tűnik lehetségesnek. 1. A kapitalizmus létezik, de alapja már nem az osztály-kizsákmányolás, vagyis nem az értéktöbblet elsajátítása. Gondoljunk csak Antonio Negri marxológiai munkásságára és radikális megkülönböztetésére a *modern Proletariátus* és a *posztmodern Multitude* között. 2. A kapitalizmus elvesztette totalitásjellegét, a tőkés logika egy lesz a korszak uralkodó logikái közül. A folyamat során érdemes kiemelni a társadalmilag szükséges munka csökkenését, a technológiai fejlődés emberi életre és valóságra gyakorolt hatását, illetve azt a tényt, hogy az emberiség egyre kevésbé a múlt végén, sokkalta inkább a sci-fi elején éli életét. A *Star Wars* Leninje nem marxista többé. 3. Végezetül a kapitalizmus posztmodern fordulata elképzelhető úgy is, hogy a „nemzetközi” kapitalizmusból a „globális” korszakba való átmenet során minden szereplőt lecserélnek, aki a korábbi színdarabban a főszerepet vitte. Olyan ez, mint egy napi szappanopera folytatása egy-két évtizeddel a kezdetek után: ugyanaz a díszlet, de egészen mások a szereplők, a megmaradt régi karakterek megváltoztak és a szituációk is újraíródtak közöttük. Elég, ha Slavoj Žižek elméleteire gondolunk a valóság és a *Valós* posztmodern dinamikájával kapcsolatban, vagy az alterglobalizációs mozgalmak teoretikus innovációira, a feminizmus legújabb radikális elméleteire, de a posztstrukturalista és posztfundacionalista politika- és társadalomelmélet elmúlt negyven évét is érdemes figyelembe venni a „van munkás, van burzsoá, vannak vállalatok, van állam, van párt, van szakszervezet és vannak régi jelképek és politikai akciók is, de mindez már nem központi fontosságú” jelszó nevében.

Ha ennek a hozzászólásnak címet adnék, akkor az nyilvánvalóan az lenne, hogy „Lenin és a posztmodern perspektíva”. Úgy gondolom ugyanis, hogy a „posztmodern marxizmus” számára teoretikus szinten Lenin közvetlenül nyilvánvalóan nem lehet a radikális baloldal médiuma, hiszen nála a premodern/modern történelmi séma kizárja egy posztmodern korszak lehetőségének felvetését. De jelenti-e mindez, hogy Lenin a mai korszakban (akár elfogadjuk annak posztmodern megjelölését, akár nem) teljességgel érdektelen és elavult szerző? Aligha, és erről éppen Krausz Tamás könyve győzhet meg mindenkit. A *Reconstructing Lenin* elmeséli ugyanis egy „félrebillenés” történetét is, ahogyan a fiatal évek és a *Mi a teendő* forradalmárja a húszas évekre – a körülmények és az események sodrásának hatására – mindinkább reálpolitikussá válik. Arról a félrebillenésről beszélek, amit Fredric Jameson egy írásában úgy fogalmaz meg, hogy Lenin számára minden *politikai* kérdés volt, mindent politikailag gondolt el, de ez egyszerre jelentette nála azt, hogy a forradalom elméletét adta és hogy politikai gondolkodóként a párt, a mozgalom hatalomtechnikai stratégiája volt. Jameson szerint – aki Trockij híres Lenin-álmát elemezve jut erre a következtetésre – a stratégia Lenin miatt a forradalom elméletét adó Lenin szinte végérvényesen alulmaradt. „Lenin meghalt, de ezt nem vette észre”.

Nem kívánok állást foglalni a „torzulás” történelmi kérdésében, mert ami számomra ebből igazán fontos, azt Krausz Tamás könyve is megerősíti: tudniillik, hogy *Lenin eredetileg és alapvetően a forradalom teoretikusa volt, aki nem ökonomista a marxizmus (antimarxisták által oly nagyon kedvelt) vulgáris értelmében és nem is politikai hatalomtechnikus* (aki egy történelmileg rá osztott szerepet akar gátlástalanul végrehajtani a szocialista modernitás létrehozatala s persze számtalan személyes vívódás során). Mi teszi Lenint a forradalom teoretikusává? Hát biztosan nem a forradalomért való rajongás, az elvakult munkásimádat, vagy a kommunizmus ideájának nagyszerűsége: Lenin számára a forradalom nem az „értelmiség ópiuma”, ahogyan azt az olyan reakciós értelmezések, mint Raymond Aron elhíresült szövege, a szemére vetik.

Krausz Tamás könyvének első fejezeteiben nagyszerűen nyomon követhető az a folyamat, ahogyan Lenin először válik forradalmárrá (Csernisevszkij, a konzervatív renddel szembeni mind gyakoribb fellángolások, a diákmegmozdulások, a liberális elitekkel szembeni ellenszenv, a radikálisok társaságának keresése stb.), ismerkedik meg a századvég forradalmi irányzataival és elméleteivel – hogy azután ezek tapasztalatait is alapul véve értse meg a korszak valóságát.

Azt hiszem, kevés aktuálisabb szövege van Leninnek annál, mint amiben – egyik első írásában – kora „radikális kritikájának” két lehetséges irányát *objektivistá idealizmusként és forradalmi materializmusként* határozza meg. Majd arról beszél, hogy az objektivistát az érdekli,

hogyan fog zajlani a történelmi folyamat, mely tények vezetnek majd lázadáshoz és minek kell jönnie azután, míg vele szemben a materialista „egzakt képet fest az adott társadalmi-gazdasági viszonyokról és azokról az antagonizmusokról, amelyek ezekből emelkednek ki”. Ha mai nyelven akarnánk mindezt megfogalmazni, akkor nemes egyszerűséggel arról van szó, hogy a forradalom teoretikusa azokat a viszonyokat keresi, amelyek egyszersmind politikai viszonyok is. A forradalom teoretikusa ugyanis a jelen viszonyaiban a (közel)jövő politikai harcait látja. A magam részéről azt gondolom, hogy ma ez a nézőpont már „csak” valamifajta posztmarxista alapról lehetséges, egészen más nyelven beszélve a korról és a politikáról egyaránt. Ezzel persze lehet vitatkozni. De az etalon bizonyos értelemben azért mégiscsak az kell maradjon, amit a fiatal Lenin kapcsán Krausz Tamás oly pontosan megfogalmazott: „Leninnek a forradalomra vonatkozó politikai-elméleti és szervezeti elképzelései, nézetei szervesen és közvetlenül a tőkés rendszer és konkrétan az oroszországi kapitalizmus történelmi, gazdasági és elméleti-politikai tanulmányozása során fogalmazódtak meg. Ebből az elemzésből nőtt ki az új, proletárjellegű tömegmozgalom jelentőségének felismerése, *egy eljövendő forradalom alapvető problémáinak felrajzolása.*” (Kiemelés – K.V.)

Szigeti Péter

Azóta, hogy 2008-ban, megjelenése idején, végigolvastam ezt a könyvet, becsülöm, s az évek során többször is elövettem. A szerző törekvése egyértelműen az, hogy megszabaduljon a régies kanonizációtól, s ezért nem arról a Leninről ír, aki az államszocialista kísérletek alatt – különösen a Szovjetunióban – a „korunk marxizmusa a leninizmus” legitimációs ideológiájának kiindulópontja volt. Persze minden rendszernek megvan a maga legitimációs ideológiája, még ha ez sokak számára csupán *post festa* tűnik is fel. Így a mai uralkodó polgári rendszereknek is – a demokrácia–piacgazdaság duál szent tehenére alapozva –, akik emiatt Lenin teljesítményét nem a minden nagy történelmi személyiséget megillető objektivitással ábrázolják az új nemzedékek számára, ellenkezőleg: azon vannak, hogy terrorista megszállottként, Nyugat-ellenes, a németek által sakkban tartott politikusként stb. delegitimálják. Mintha Leninnek semmi köze nem lett volna az emberiség egyik első, kizsákmányolás-mentes társadalomra törekvő forradalmi kísérletéhez, a munkásosztály önfelszabadításának humanista céljaihoz. Ehhez persze meglehetősen manipulatív módon kell eljárni, s Krausz Tamás könyve, jó okkal, ennek leleplezésére is figyelmet fordít.

A mű fő mondanivalója azonban Lenin *társadalomelméleti nézeteinek történeti rekonstrukciója* (22.).* Igaz, ezt a gondolati keretet különösebben nem alapozza meg, s van ahol „társadalombölcseleti, elméleti nézeteinek (*eszme*)történeti rekonstrukciója”-ról ír (11.). Ezt én nem tartom teljesen kielégítőnek, ugyanis az eszmetörténeti szálak kibogozása nem jellemző a munkára, társadalomelmélet pedig, bár ma létezik, de egykor nem létezett – ezért ez nem probléma nélküli. Az azonban mégis jól érthető, hogy a szerző Lenin gondolatainak első-sorban a társadalomra és politikára vonatkozó belső összefüggéseit tárja fel, s ezt alaposan és meggyőzően teszi. Miért?

A választ azzal kezdem, hogy korántsem véletlen az, hogy most Amerikában angolul, korábban meg oroszul is kiadták ezt a könyvet. Krausz ugyanis egy olyan szellemi életrajzot tár elénk, amiben egy erősen mozgalmi marxizmus lehetőségeit keresi, és a gyakorlat emberét látja Leninben, aki páratlan politikai intelligenciával rendelkezett. Úgyhogy az az álláspontja, miszerint Lenin nem volt filozófus és nem közgazdász, ugyanakkor a *mozgalom teoretikusa* volt, nos, ebben az álláspontjában a túlsúlyos mozzanat az, hogy Lenin az elméleti tételeket gyakorlati cselekvéssé tudta alakítani. Számára Marx és a marxista gondolatok a cselekvés vezérfonalául szolgáltak. Ezt a Lenint emeli ki és mutatja be, annak érdekében, hogy ma is aktuális legyen. Mindenekelőtt tehát, a szerző szerint, Lenin *módszerét* kell használni, mert a kor azóta bizony megváltozott. A mű nem foglalkozik annak leírásával, s az elemzésnek nem is tárgya, hogy a kapitalizmus ma, a monopolkapitalista imperializmus időszakától számítva, hogyan is áll – vagyis hol tart Lenin után közel száz évvel.

Időzzünk el egy kicsit ennél a kérdésnél, hiszen az értelmező leírás magát a módszert is érinti. Véleményem szerint történelmileg azóta valóban megváltozott a helyzet, de én ezt a nóvumot mégsem *poszt-modernként* ragadom meg, mint az előttem szóló Kis Viktor kollégám tette, aki Leninnél a premodern/modern történelmi sémájához kötődő felfogást tételez fel, mondván, hogy Lenin és Marx is a posztmodern elmélet megalapozásának hiányában szenved. Én Lenint a kapitalizmus különböző fejlődési szakaszai által alkotott sorban helyezném el. A modernitás ugyanis az értéktöbblet-termelésre való áttérés társadalomszerkezeti feltételeivel kezdődött, s ma is ebben, tehát a bér munka–tőke társadalmakat strukturáló és dinamizáló viszonyában élünk. Vagyis nem túl a modernitáson. A centrumban a monopolkapitalizmus szervezett kapitalizmussá változott, és annak második szakaszában jöttek létre a jóléti államok, mégpedig szigorúan csak a centrumban, illetve a periféria és a félperiféria aszimmetrikus függési rendszerében, amit nem csekély mértékben Lenin is tematizált, amikor az osztályharcot és a nemzeti, illetve gyarmati kérdést összekapcsolta. Hozzászólásában Melegh Attila is érintette ezt a fontos kérdést. Gondoljunk az *Imperializmusra* (1917) vagy Lenin Kominternben kifejtett

állásfoglalásaira. Ma túl vagyunk ezen, mert a nemzetállami keretek között a szervezett kapitalizmushoz és a nyers, területet bekebelező, gyarmatosításon alapuló imperializmushoz képest a centrumban is történt egy és más változás. *Belül* a szervezett kapitalizmus 1945–75 között kiegészült a jóléti állammal, *külső* zónáiban pedig a gyarmatosítás 1945 után kifinomultabb függéssé, neokolonializmussá vált. A centrum mindebből pótlólagos erőforrásokhoz jutott és jut jelenleg is. Napjainkra pedig, az elmúlt negyven év nyomán, a tőkeviszonyra épülő világrendszer a *globális kapitalizmus* kölcsönös, de aszimmetrikus függési rendszerében, tehát új mozgásformában egzisztál. Ez nem pusztán transznacionális kapitalizmus, mert az egyenlőtlen és hierarchikus világgazdaságban a különböző – kereskedelmi, pénzügyi, informatikai stb. – hálózatokkal összekapcsolt függési rendszer több és más is, mint pusztán a transznacionális cégeknek – bár ez egy nagyon fontos ökonómiai összefüggés – a világgazdaságot vertikálisan és hierarchikusan behálózó rendszere. Több és más, ideértve a világkereskedelem dinamikáját, a nemzetközi pénzügyi rendszer működtetését, az elektronikusan összekapcsolt tőzsdéket, a hétköznapi világnézeteket a sivár tömegkultúrán keresztül jelentős mértékben formáló és manipuláló médiabirodalmakat, az új szabályozó hatalmokat: IMF, Világbank, WTO, hitelminősítők, OECD, G 8-ak, regionális integrációk stb. Mindez pedig a centrum fölényét tartósítja a perifériákkal és a félperifériákkal szemben, úgy, hogy a tőkés termelési módnak ez a globális változata maga alá rendeli az összes egyéb létező termelési módot és formát. E függési pályának ökonómiai és politikai tényekkel, történelmi anyaggal való alátámasztását talán leginkább a marxizmusnak az a változata fejezi ki, amely a világrendszer-elmélet talaján áll, s ennek ma már nagyon sok szerzője és teljesítménye létezik; nemcsak az iskolaalapító Wallersteinre gondolok, hanem Giovanni Arrighira, Samir Aminra, Michel Agliettára, Andre Gunder Frankra, Christopher Chase Dunnra stb. Lenin elemző módszerére pedig – akár expliciten, akár csak hallgatólagosan, vagy újabban egyeseknél még ezt is eltagadva-elhallgatva – ez az irányzat, helyesen, támaszkodik: egyenlőtlen fejlődés, a kizsákmányolás nemzetközivé válása (Krausz munkája ennek elemzésére részletesen is kitér: 449-451.), az integráció és dezintegráció tendenciáinak vizsgálati szempontja, gazdaság és politika változó viszonya – és még folytathatnám.

A magyarázó kis kitérő után: Lenint lehet amiatt bírálni, hogy nem volt „igazi” filozófus, bár nálunk is megjelent „Lenin, a filozófus”-ról egy kis könyv (Wirth Ádám, Kossuth, 1970). Lehet bírálni amiatt, hogy az *Empirikritícizmus* a fizikai idealizmus bírálata során – szubjektív idealizmusának és neokantianizmusának jogos bírálataként – egyben elejtette a modern fizikának azt a fordulatát is, amit talán a neopozitivisták ismerelmélet fejez ki. Nevezetesen, hogy nemcsak a módszer igazodik tárgyához, hanem bizonyos összefüggésekben a megismerés mód-

szere teremt meg vizsgálata tárgyát (például a bizonytalansági reláció, a hullám és a részecske kettősségének vonatkozásában vélelmez egy ilyen tartományt). Hát persze, lehet ezen vitatkozni, gazdag a világ s gazdagok a megismerés eszközei, útjai. A mozgalom szempontjából azonban ennek a fizikai idealizmusnak a módszerbeli bírálata akkor is fontos volt, a „zurück zu Kant” tagadása akkor is jelentős volt a hegelimarkxi dialektikát alkalmazó Leninnél, ha bizonyos értelemben valóban voltak olyan fejlemények a modern fizikában, amiket adott esetben a lenini perspektíva figyelmen kívül hagyott.

Ugyanígy, elmondható, hogy Lenin nem volt „igazi” ökonómus, mert imperializmus-könyve nagymértékben a kiváló Rudolf Hilferdingre támaszkodott, nevezetesen annak *A Finánctőke* című, 1910-es munkájára (valamint John A. Hobsonra s némiképp másokra is). Ma már biztosan tudjuk, hogy az imperializmus ugyan nem bizonyult a kapitalizmus legfelsőbb, utolsó fokának, azt azonban látni kell, hogy Lenin feltette azt a jelentős tudományos kérdést, hogy vajon az értéktörvény alapján megmagyarázható-e a monopolprofit jelensége? Ma is alapvető kérdés, hogy az *átlagos profitráta* kialakulása, amely a magántulajdonosok alapvető allokációs döntéseinek motivációit is megmagyarázza, vajon még mindig mozgási törvényszerűsége-e a globális kapitalizmusnak? Ehhez az értéktörvénynek is érvényesülnie kell, de a monopolizálódás, illetőleg a saját belső értékkel nem bíró, aranyra be nem váltható pénzrendszer új fajtája nehezzé teszi ennek a problémának – vagyis az átlag-profitráta magyarázó értéke – problémájának megválaszolását. Látható ebből, hogy Lenin közgazdasági gondolkodásában volt komoly tudományos mélység. Amit felvetett – és elégedetlen volt azzal, hogy nem oldott meg –, annak kifejtésére nemrég Samir Amin tett kísérletet *La Lois de la valeur mondialisée: pour un Marx sans rivages* (A globalizált értéktörvény: Marx határok nélkül) című 2011-es munkájában.

Filozófia, közgazdaságtan, politika – ha külön vesszük őket, számomra akkor is érdekesek, éppen egy teória megalapozottsága értelmében. A marxisták igazi ereje azonban a *totalitás* marxi elvének átvételében és alkalmazásában, tehát *módszertani* megőrzésében van, amely Lenin politikát elemző formulájának – a konkrét helyzet konkrét elemzésének – voltaképpen természetes előfeltétele. Ez ugyanis túl van a szaktudományos differenciálódáson, amely eleve nem kérdez rá egy történetileg kialakult helyzetre, egy konkrét totalitás, komplexum belső szerkezetének túlsúlyos mozzanatára. Krausz könyve Leninnel ezt a törekvését igen jól ragadja meg. Talán ezért beszél Leninnel kapcsolatban, szokatlan módon, annak társadalomelméletéről, nézeteinek társadalomelméleti rekonstrukciójáról. Az összefolyamat fő ellentmondása megértésének következtében pedig leginkább a marxista politika, a valóság megváltoztatására irányuló praxis, benne a forradalomelmélet (lásd II., III., V., VII. fejezetek és 451–455.), valamint

a pártelmélet az, aminek kidolgozása Lenin és kora számára döntővé vált. Nem véletlen, hogy Lukács is ezt szisztematizálta Lenin-tanulmányában, 1924-ben. A retrospektív történelmi tapasztalat azonban mégiscsak az, hogy a mozgalomra épülő, élcsapat típusú tömegpárt bizony utánozhatóvá vált, és nemcsak a baloldal, hanem a jobboldali pártok számára is. Ezért itt Krausz Tamásnak jobban is lehetne bírálnia Lenint (elemzését és kritikáját lásd: 135–147. és 447–449.), főleg abból a szempontból, a szocialista építés szempontjából, hogy a párt lehet-e az a végső *organon*, eszköz, ami a feladat teljesítésének protagonistája és garanciája is egyben. Lenin behatóan bírálta „az államunk munkásállam – bürokratikus kinövésekkel” helyzetet, a bürokratizálódást és a bürokratizált államot. Továbbá érzekelte a *szubsztitucionalizmust*, hogy Mészáros István találó fogalmával éljünk. Tehát azt, hogy egy párt mennyiben helyettesítheti a munkásosztályt és a tömegeket? Lenin az utóbbiak demokratizmusát szerette volna elérni az állami bürokratizálódással és a pártapparátussal szemben. Leszögezném, hogy a maga korában az élcsapat típusú párt valóban nagy nóvum és harci eszköz volt, a *Mi a teendő?*-től kezdve, éppen a munkásmozgalom sajátlagos találmányaként, amely Leninnél a néptribun eszméjét állította szembe a pártbürokrataéval. Csakhogy mint minden, ami hatásos és jó eszköz, utánozható, és mások számára is felhasználható. „Ha tud valamit valaki / Mesteri bölcslet, újszerű / Van, ki a jóra, van, ki gonoszra tör vele.” (Szophoklész: Antigoné, Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása). Túlterhelt ez a pártelmélet, különösen a szocialista építés vonatkozásában, és szerintem ezért nem tölthette be azt a túl sok funkciót, amelyet Lenin, majd nyomában az utókor szánt neki. Sztálin pártja persze már messze nem Lenin pártja volt. Miként a gyűjtő és elitpárttá váló, majd kiüresedő „állampártok” sem. Isaac Deutscher *bon mot*-ja ma így szólna: „Lenin faekével vette át a hatalmat, Gorbacsov pedig atomhatalomként katapultált” az immáron (b) nélküli SzKP-val. E metamorfózis okaival ehelyütt nem foglalkozhatunk. Azonban a forradalmi helyzet értékelése, leíró definíciója és az egész lenini permanens forradalom hallatlan jelentőségű a politikai elmélet és a politikai praxis szempontjából. Mert páratlan élességgel tudta megfogalmazni azt, hogy amikor a felül lévők nem tudnak, az alul lévők pedig nem akarnak a régi módon élni, akkor *összszemzeti válság* van. Objektíve fennáll a forradalmi helyzet, amikor is a szubjektív tényezők kerülnek előtérbe, szövetségi politikával, a fő csapás irányának meghatározásával, stratégiai minimumokkal és maximummal, valamint rugalmas taktikával. Az elmélet ekkor tényleg a cselekvés vezérfonala. Ezt minden politológia-tankönyvben tanítani kellene ahhoz, hogy valaki megértse valamit a forradalmak és a polgárháborúk természetéből. Ma ez persze a főáramban nem cél és még csak nem is egyetemi tananyag. Tehát Krausz Tamás nagyon jól választott, amikor a hallatlan politikai intelligenciájú Lenint állította előtérbe, aki szervezőképességével

és elméleti tudásával egyaránt azt a célt szolgálta, amit az adott kor adott feltételei között ki lehetett bontani, ki lehetett hozni. A feudálkapitalista Oroszország első világháborús veresége nyomán a forradalmi helyzet előállt, és ennek munkásmozgalmi kihasználásában Lenin teljesítménye páratlan.

Idézzük azonban hosszabban a szerző kiváló összefoglaló megjegyzését:

„A Lenin marxizmusával szembeni fenntartások érthetők, hiszen éppen a Szovjetunió összeomlása után vált világossá, hogy ez a történelmileg konkrét, intellektuális és gyakorlati teljesítmény, amely többé nem szolgál állami legitimációt, minden ízében – elméletileg, politikailag és módszertanilag is – ellenáll a liberális és nacionalista rendszerapologetikának, vallási és spekulatív »kiegészítéseknek« és értelmezéseknek, belső logikája alapján csak a marxista formációelmélet és egy forradalmi-antikapitalista gyakorlat összekapcsolása alapján folytatható. Ugyanakkor az elutasítás szubjektív alapjaihoz tartozik, hogy Lenin marxizmusa a baloldali akadémiai értelmiség »szaktudományos« ellenállásába is ütközik, mivel Lenin filozófiai és »szaktárgyi« felosztása, »feldarabolása« – mint a megelőző hét évtized tapasztalatai mutatják – gyakorlatilag valóban lehetetlen; minden elemében az összefolyamatra, az *egészre* összpontosít. Marx nyomán lerombolta a tudomány és a filozófia, az elmélet és a gyakorlat közötti falakat. Lenin tudományossága egyszerűen elválaszthatatlan a kapitalista rendszer *mozgalmi* meghaladásától, ebben az értelemben Lenin marxizmusa hozzá van láncolva a XX. század nagyipari munkásságához és annak mozgalmához, miközben módszertanilag meglepően nyitott az »összfolyamat« megragadása iránt minden új feltételrendszerben. Marx létezik a forradalmi munkásmozgalom nélkül is a maga filozófusi és közgazdasági teljesítményével, Lenin nem, hiszen 1917-ig minden elméleti és politikai megnyilvánulása a munkásmozgalomra és a forradalomra, illetve annak céljaira irányult. 1917 után pedig mint a szovjet állam alapítója a hatalom megtartása és a korábban meghirdetett célok között feszülő ellentmondások fogságában, a „taktika és a stratégia« szorításában lavírozott – egyre inkább tudatában annak, hogy a célok történelmi térben és időben beláthatatlanul kitolódnak” (445.).

A marxizmus saját gondolati alapokon álló és fejlődő, a történelmi és empirikus változásokra nyitott elmélet, amelynek érvényessége a tőkés termelési mód uralmához kötődik. Leninnél is ez volt. Akkor is, amikor a szocialista forradalmaknak az európai és az észak-amerikai világban jelenleg *nincs se napi, se stratégiai aktualitásuk*. A világot meg kell érteni a forradalmak apálya idején is ahhoz, hogy krízisszituációkban vagy a status quo megingásakor megváltoztathatóvá váljék. A *világtörténelmi* perspektíva ma sem kizárt, mint ahogy egy új barbárságba való visszaesés sem, ha az afrikai kontinens alulfejlettségére és az Afrikából kiinduló, északra tartó migrációs hullámokra gondolunk. Az egyenlőtlen

fejlődés Latin-Amerika bizonyos országaiban azonban jelen van. Itt állunk 2015-ben. Azonban ha ez sem fog találkozni az egyenlő fejlődés centrumban kibontakozó felhajtó erejével, akkor könnyen az 1917-tel kezdődő kísérletek sorsára juthat – még hosszú átmenetet feltételezve is. Mindeközben mégis progresszív nyomokat hagyhat maga után az érdemi, materiális és kulturális társadalmi egyenlőség közelítése és az elmaradottság leküzdése vonatkozásában.

KRAUSZ TAMÁS

Köszönet a tisztelt kollégáknak azért, hogy olyan sok inspiráló gondolatot fogalmaztak meg. Ezért félre is teszem, amit eredetileg mondani szerettem volna, és inkább reflektálnék néhány dologra, ami elhangzott – persze a teljesség igénye nélkül.

Gyakorlatilag mindenki kitért arra a kérdésre, hogy mennyiben aktuális Lenin; egyáltalán: van-e bármilyen aktualitása – túl a forradalmi baloldal követőin. Nos, Vlagyimir Iljics Lenin – paradox módon – annyiban feltétlenül aktuális, hogy Kelet-Európában 25 éve a legádázabb módon rombolják le a szobrokat, amelyeket valaha Leninnek emeltek. Intenzíven zajlik mind nacionalista, mind liberális oldalon Lenin szellemi és politikai teljesítményének meghamisítása, kiiktatása, vagy ha másként nem megy, akkor teljes marginalizálása. Ez ügyben a liberálisokat és a nacionalistákat a szociáldemokraták és az anarchisták többsége is támogatja. Egyetlen országról sem tudok, Oroszországot is csak részben kivéve, ahol a szobrokat, emlékhelyeket, sőt, Lenin műveit ne üldöznék, és ne pusztítanak el. Ebben tehát valamilyen értelemben kifejeződik Lenin időszerűsége, vagyis az, hogy negyedszázaddal a Lenin-kultusz lebontása után is zajlik az „antikultusz” jelensége. Ennek okait meg kell érteni ahhoz, hogy az ember az új világban valahogyan viszonyulni tudjon Lenin eszmei és politikai örökségéhez. Közismert, hogy Leninnek, a szovjet állam alapítójának emlékét a terror és az erőszak narratívájába kívánják belegyömöszölni, azzal a céllal, hogy a fennálló kapitalista rendszerrel szembeni alternatívát, sőt, még az alternatíva kialakulásának *lehetőségét* is, amit Lenin mindig is megtestesített, megsemmisítsék: „A múltat végképp eltöröljük” – csupán visszafelé... De el lehet-e törölni a szocializmust mint alternatívát az emberiség történetéből és ezáltal jövőjéből? Lenin a marxizmus történetének kiiktathatatlan része, és ezzel már a maga korában is tisztában volt Rosa Luxemburg, Antonio Gramsci vagy Lukács György, hogy a marxisták táborán kívüli gondolkodókat most ne is említsünk. Hogy az államszocializmus korszakában Lenint a rendszer a legitimációs ideológia céljaira használta fel, ez Lenin jelentőségén mit sem változtat. Jézus és az ő öröksége is képes olyan emóciókat gerjeszteni, amelyek az emberi elnyomás elleni küzdelmet erősítették, noha később

az intézményes és reakciós keresztény egyházakban a legitimációs ideológia részévé vált.

Lenintől félni kell, persze, hiszen Lenin az egész rendszer, világrend egésze átalakításának elméletét és praxisát gazdagította – nem függetlenül attól a ténytől, hogy „mellékesen” a szovjet állam alapítója is volt. Az is tény, hogy a XX. században nem jött létre olyan más típusú, megvalósult alternatíva a kapitalizmussal szemben, amely valamely formában ne Leninhez, az orosz forradalomhoz kapcsolódott volna. Tehát Berlintől Pekingig egyetlen olyan kísérletre sem került sor, amely elválasztható lenne a szovjet fejlődéstől. A forradalomból kisarjadt első rendszerek ugyan megbuktak, de a bukás – illetve a bukás magyarázata – teljes mértékben belefér Lenin elméleti nézetrendszerébe, és annak keretei között egészen jól értelmezhető is. Lenin egy szempontból biztosan elégedett lenne ma: az elmúlt 100 évben felhalmozódott egy sor gazdasági és kulturális tapasztalat, amelynek számos élő eleme van szerte a világon, és ami a fennálló rendszerrel szemben humanista alapon mozgósít. Az a tény pedig, hogy a szociáldemokraták vagy az anarchisták többsége és a liberálisok elvetik Leninnek a társadalmi fejlődésben játszott pozitív szerepét, Lenint bizonyosan nem lepné meg, mint ahogyan az sem, hogy a jelzett politikai erők történelmi teljesítményét szinte kizárólagosan az erőszak és a terror narratívájába szuszakolják. Akik a szocializmust – mint az emberiség gyakorlati lehetőségét a tőke világának meghaladására – komolyan gondolják, Lenint bizonyosan nem akarják sem Marxról leválasztani, sem vele szembeállítani, hanem – minden különbségük ellenére – őket mint eltérő korszakok egymást folytató tendenciáit ragadják meg.

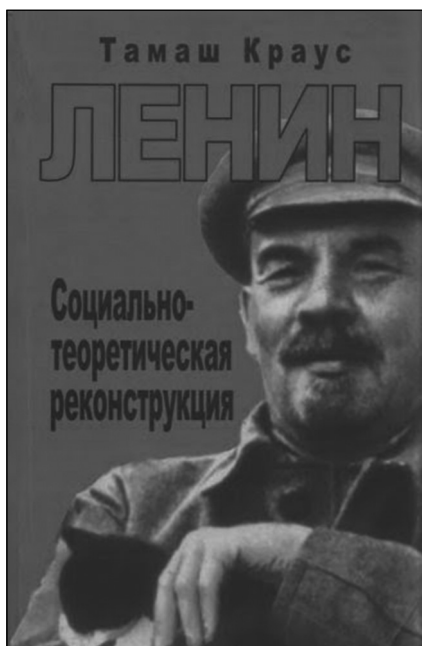
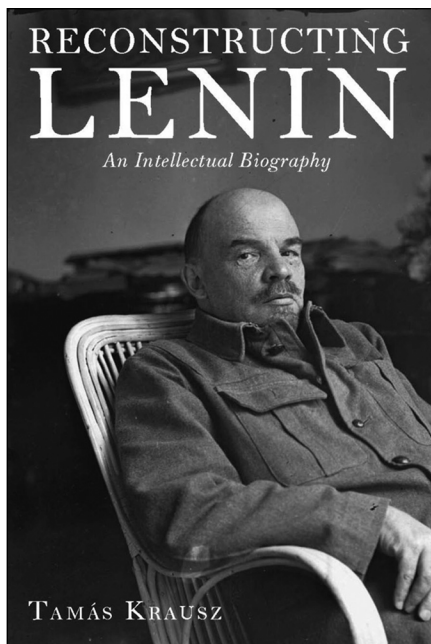
Lenin – és ez evidencia – pontosan tudta, hogy Oroszországban, ha a forradalom győzelmének óriási esélye is van, a szocializmus, illetve a rá vonatkozó kísérlet *egyedül* Oroszországban, a nyugat-európai szocialista forradalom nélkül, elbukik, mert a gazdaságilag és katonailag szervezett ellenerők ezerszer nagyobbak az orosz forradalom erőinél. Ebben a tudatban halt meg. Vitatkozom azokkal a kollégákkal, barátokkal, akik azt gondolják, hogy Leninnek nem volt, nincs „elmélete” a kapitalizmus utáni fejlődésre. Valóban nem volt „betervezve”, hogy a forradalom magára marad és párturalom jön létre a szovjetek közvetlen demokráciája helyett. Ám elmélet nagyon is volt (van!) – „csak” nem valósulhatott meg a kialakult új történelmi feltételrendszerben. A kedvezőtlen külső feltételek különösen is a maguk képmására formálták a szovjet átalakulást. Lenin *elméleti szocializmusában* – mint rendszerben – a pártnak eredendően nem volt meg (persze a hagyományos piacnak és a tőkének sem!) az a kitüntetett szerepe, ami később, az államszocializmus gyakorlatában megvalósult, s amit példának okáért nem kevesen még ma is az „átmeneti korszak” fogalma alá kívánnak vonni, s annak keretei között próbálnak elemezni, éppen úgy, ahogyan a régi államszocializmus legitimációs ideológiája is tette. A pártnak mint

„mozgalmi” struktúrának, óriási jelentősége volt, persze, az 1905-ös és 1917-es forradalmak periódusában. A hatalom megragadása után azonban ez a mozgalmi oldal hamarosan leépült, és a pártnak mint „hivatalnak”, mint a hatalomgyakorlás *bürokratikus* intézményének lett óriási jelentősége. Ez mindenekelőtt azzal függött össze, hogy a szocializmus számára – ez Lenin óta közhely – fontos gazdasági, kulturális és politikai feltételek hiányoztak. De ott lehetett elkezdni. És a párt ilyen értelemben eszköz lett: pótszer, „hajtószj”. Nem véletlen, hogy a Szovjetunió első, 1936-os alkotmánya (amelyet Sztálin, mellékesen mondom, a sárba tiptort) a pártról gyakorlatilag nem mond semmit, mert nem mondhatja el a valóságot. Az alkotmányban minden hatalom a szovjeteké, miközben tudjuk, hogy a nagy terror időszakát éljük... Lenin 1919-ben azt mondja, hogy Oroszországban pártidiktatúra van. Ezt a helyzetet Oroszország nem tudta meghaladni. A pártnak azért lett ilyen kolosszális szerepe mindenütt Kelet-Európában, mert az eredendően szocialista kísérlet egyedül maradt a félperiférián, s *végső soron* nem tudott a centrumkapitalizmussal versenyezni gazdasági és katonai téren, noha az ott élő népek jelentős tömegei viszonylag és abszolút értelemben is a társadalmi és kulturális felemelkedés tanúi lehettek – a mérhetetlen áldozatok mellett. Amikor azt mondom, hogy a *Mi a teendő?* (amelynek Lars T. Lih nem is olyan régen egy egészen kiváló, közel ezeroldalas könyvet szentelt; *Lenin Rediscovered: What Is to Be Done? In Context*. Leiden/Boston, Brill, 2006) nem olyan kulcsmű, mint az *Állam és forradalom* c. brosúra, nem a *Mi a teendő?* jelentőségét becsülöm alá, hanem a megváltozott történelmi feltételekre s a megtett út eredményeire és ellentmondásaira igyekszem a hangsúlyt áthelyezni. Vagyis a *Mi a teendő?*-t az *Állam és forradalom*, a társadalmi önszerveződés erősítése szempontjából, a tőke és a bürokrácia gyámkodása alóli kiszabadulás lehetősége felől javaslom értelmezni, mivel ez lenne, lett volna a párt alapvető történelmi funkciója. A fennálló tőkerendszer baloldali kritikussai mind azt húzzák alá, hogy Lenin az első, aki az élcsapatpártot „networkszerűen” működteti, abból a célból, hogy a társadalmi öntevékenységet kibontakoztassa. Vagyis a párt formájában a rendszerrel szemben álló erőknél új eszköz van a kezükben, egyfajta „nemzetközi hálózat”, ami az internet korszakában, amikor a szocialista kísérlet éppen elbukott, kolosszális szerephez juthatna. Ám ilyen pártot létrehozni csak emelkedő társadalmi ellenállás periódusában lehet. Ez az a mozzanat, amit ki tudnak bontani Lenin műveiből, mert a bolsevik párt is eredetileg – még az illegitimitás viszonyai között – „networkökből” épült fel, azaz hálózatosan működött. Egy ilyen szerveződés azonban magas szervezeti, technikai és kulturális szintet tételez fel, ami Oroszországban korábban nem létezhetett. A századelőn olyan párt kellett, amely be tudja vinni az emberek, a proletariátus tudatába, hogy *eo ipso* forradalmat kell csinálni. A párt mint „szervezett osztálytudat” a tőkerendszerben állandóan, folyama-

tosan zajló emberi elbutítással szemben őrzi aktuális funkcióját, de létrehozatala csakis mozgalmi tett lehet az új kapitalizmus feltételeire adott válaszként. Kis Viktor – Negrire és másokra is támaszkodva – azt állítja, hogy a jövőben a tőkés logika egy lesz a korszak uralkodó logikái között, ez azonban önmagában már igaz volt a XX. században is. Lenin fent hivatkozott elemzése a különféle társadalmi formák együttélésére vonatkozóan ezt a feltevését igazán jól alátámasztotta. Ám ha ezt úgy kell érteni, hogy a *meghatározó* fejlődési tendencia nem a kapitalizmus és nem is a szocializmus irányába tart, akkor a spekuláció útjára tévedünk. Lenin elemzéséből éppen az következik, hogy egy *nem szocialista*, elvileg eddig nem ismert alternatíva nem bukkanhat fel. Halála előtt – nem Marxtól függetlenül – a szovjet tapasztalatok alapján egy államszocialista szektor felbuklását és megerősödését azonban már érezte. No de manapság felbukkanhat-e valami egyéb, amely se nem kapitalizmus, se nem szocializmus? Nem hinném, hacsak nem az államszocializmus „második kiadása”, mint ahogyan azt sem hiszem, hogy létezhet a történelemben eddig ismert társadalmi-termelési formák mellett valami egészen más, elvileg ismeretlen, amely hirtelenjében egyszerre csak megjelenik... A kapitalizmuson mint uralkodó termelési módon belül persze – éppen Lenin alapján (is) – tudhatjuk, különféle, vagyis többszektorú vegyes gazdaság jöhet létre. De mindig az az alapkérdés, hogy mely szektor, forma lesz az uralkodó, meghatározó, hegemón? Mindezek a bonyolult kérdések, persze, elesnek az ún. *államkapitalizmus*-elmélet hívei számára, akik nem látnak különbséget a valóságos államkapitalizmus és az államszocializmus között. A lényeg tehát ennek a többszektorú vegyes gazdaságnak a léte: állami, magán, szövetkezeti. Ám egy ilyen fejlődésben az egyes formák valóban eltérő logikák mentén mozognak és kíméletlen harcban állnak egymással, de a tendencia valamely túlsúlyos forma meghatározottsága alatt áll: vagy a tőke-logika (a profittermelés) vagy a közösségi logika (a közvetlen, öntevékeny, önszerveződő, alulról építkező stb. szükséglet-kielégítés) és az ennek megfelelő elosztási viszonyok (hogy az „államszocializmus” eltűnőnek látszó világát most ne is említsem.) De ezt a fejlődési alternatívát kivonni a munka-tőke ellentétének világméretű mozgásából, küzdelméből nem lehet, mert emellett semmilyen tényanyag nem szól.

Lenin nagy érdeme, hogy nemcsak felismerte elméletileg a tőkés viszonyok hierarchikus rendszerét helyi és globális szinten, hanem idejekorán tudatosította, hogy a *demokrácia*, a demokratizálás polgári valósága meghatározott okok folytán egyrészt csak a legfejlettebb országokban jön létre, másrészt különös vonása, funkciója, hogy a szociális és politikai *alávetés* speciális, új eszközeként, a tőkés rendszer menedzselésének különös formájaként szolgál; alapvető sajátossága, hogy magát a tőkerrendszert – ellentétben a félperifériával – sikeresen védelmezi. Ezt a gyarmatosító imperializmust törte át az orosz forra-

dalom éppen a félperiférián a gyarmatosító, világháborút kirobbantó imperializmussal szemben.

E világméretű, gyakorlati *társadalmi transzformáció* történelmi jelentőségéről így írt Rosa Luxemburg 1918-ban, néhány hónappal azelőtt, hogy az imperialista rendszert védelmező tisztí különítmények agyonverték:

„[...] amikor világszerte döntő, végső harcok előtt állunk, a szocializmus legfontosabb problémája, egyenesen az égető korkérdés továbbra sem a taktika ilyen vagy olyan részletkérdése, hanem: egyáltalán a proletariátus cselekvőképessége, a tömegek forradalmi tettereje, a szocializmus hatalmának akarása. Ebben a tekintetben Lenin és Trockij barátaikkal az *első*k voltak, akik a világ proletariátusának példát mutattak, mostanáig még mindig az *egyetlenek*, akik Huttennal kiálthatják: én vállalkozni mertem.

Ez a lényeges és *maradandó* a bolsevik politikában. *Ebben* az értelemben övék marad a halhatatlan történelmi érdem, hogy a politikai hatalom meghódításával és a szocializmus megvalósításával kapcsolatos gyakorlati problémák felvetésével a nemzetközi proletariátus előtt jártak, s a tőke és munka közötti harcot az egész világon hatalmas mértékben előrelendítették. Oroszországban a problémát csak föl lehetett vetni. Oroszországban nem lehetett megoldani, csak nemzetközileg oldható meg. És *ebben az értelemben* a jövő mindenütt a »bolsevizmusé«.” (Az orosz forradalomról [Glavina Zsuzsa fordítása], in Rosa Luxemburg: *Marxizmus, szocializmus, demokrácia*. Tanulmányok, cikkek, beszédek. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983, 504.)

Lenin éppenséggel akkor lett újra „időszerű”, amikor elveszítette közvetlen politikai aktualitását. Mert tisztábban látszik történelmi jelentősége, amit pontosabban és igazabb módon Rosa Luxemburnál senki sem fogalmazott meg. S ebben az értelemben a forradalmi baloldal számára örök viszonyulási pont marad.

Hic Rhodus, hic salta.